

Povijest izgradnje zagrebačke katedrale do početka 16. stoljeća – kratki pregled dosadašnjih spoznaja

Matko Marušić

Matko Marušić
Institut za povijest umjetnosti
<https://orcid.org/0000-0001-9208-3111>
mmarusic@ipu.hr

Pregledni rad / Scientific review
Primljen / Received: 21. 11. 2024.

UDK: 726:[27-523.41(497.5
Zagreb)“11/15”
DOI: <https://doi.org/10.17018/portal.2025.5>

SAŽETAK: U radu se, u povodu predstavljanja novih konzervatorskih istraživanja zagrebačke katedrale u posebnom broju časopisa *Portal*, donosi sažet pregled teza o njezinu postanku i građevnom razvoju od otprilike 12. do početka 16. stoljeća. Razlažu se u dosadašnjoj literaturi prepoznate ključne točke u graditeljskoj povijesti zdanja, uključujući problem njegova izgleda od 11. do prve polovice 13. stoljeća ('Ladislavova' i „predtatarska“ katedrala), opsežnih gotičkih promjena tijekom druge polovice 13. stoljeća („Timotejeva faza“) te (do)gradnje brodova tijekom 14. i 15. stoljeća. Donose se kratki osvrti na iznesene teze te se ističe nužnost daljnjih povijesnoumjetničkih istraživanja koja bi, uz preciznije razlikovanje određenih etapa gradnje, također trebala jasnije definirati njihova podrijetla i izvorišta.

KLJUČNE RIJEČI: zagrebačka katedrala, srednji vijek, građevni razvoj, arhitektura, historiografija

Zagrebačka katedrala Uznesenja Blažene Djevice Marije i sv. Stjepana i Ladislava, unatoč opsežnoj obnovi nakon potresa 1880. godine, znatnim dijelom čuva ostatke srednjovjekovne faze gradnje. Vizualni i identitetski pečat katedrale, s dva monumentalna tornja na pročelju i cjelovitim uređenjem interijera (napose svetišnoga dijela, gdje su zamijenjeni stupovi i svodovi), neosporno je neogotički, no na obodnim zidovima i stupovlju brodova razaznaju se faze gradnje od 13. do 16. stoljeća. Time je sama građevina i dalje osnovni dokument za razumijevanje njezina razvoja, iako joj je taj status – zbog radikalnosti neogotičke obnove i uvjerenja u potpuni gubitak srednjovjekovnog sloja – prije često bio negiran.¹

¹ Obnova je, prema projektu Friedricha von Schmidta, bila planirana i prije potresa, no nakon što je 9. prosinca 1880. godine konstrukcija pretrpjela znatna oštećenja, moralo se pristupiti mnogo radikalnijem zahvatu, pod vodstvom Hermana Bolléa. Kritika suvremenika bila je žestoka te je tijekom većega dijela 20. stoljeća zadržano izrazito negativno stajalište o voditelju radova i samoj intervenciji, zbog čega se, barem prešutno, negirala arhitektonska i povijesna vrijednost katedrale. Istraživači njezinih srednjovjekovnih slojeva osjećali su

Proučavanje sloja prije druge polovice 13. stoljeća nužno se zaustavlja na spekulativnoj razini jer pisani izvori ne pružaju pouzdane oslonce za uspostavljanje kronologije gradnje, pa čak ni precizne ubikacije najranijih zdanja. Raspravlja se je li u trenutku osnivanja Zagrebačke biskupije 1094. godine već postojala crkva ili se ona tada nanovo podiže te kakvog je arhitektonskog tipa bila nova građevina, čija je gradnja počela tijekom druge polovice 12. stoljeća, a posvetio ju je Andrija II. 1217. godine. Navedene etape povijesti zagrebačke katedrale nisu vidljive u tkivu današnje građevine, no sâm spomenik, unatoč navedenim, razmjerno velikim očuvanim dijelovima iz srednjega vijeka, ne daje jednoznačne odgovore o svojem daljnjem razvoju.

Na stranicama koje slijede – kao vrlo sažet uvod specijalističkim studijama sabranima u posebnom izdanju časopisa *Portal* – iznosi se pregled najvažnijih razmišljanja

potrebu isticati taj širi kontekst recepcije spomenika čiju su davnu prošlost tumačili, a najbolji je primjer A. HORVAT, 1959, 245.

1. Pečatnjak Stolnog kaptola iz 1371. godine – kopija izvornika iz 1297. godine (snimka: G. Vranić, 2020.)
Seal of the Cathedral Chapter from 1371 – copy of the original from 1297 (G. Vranić, 2020)

o srednjovjekovnoj katedrali (tj., kako smo vidjeli, katedrala) s naglaskom na povijesnoumjetnička istraživanja od sredine 20. stoljeća do danas. ‘Srednjovjekovna’ faza zagrebačke katedrale mnogo je dulja od granica koje uobičajeno vezemo za istoimeno razdoblje. Donja granica su nerazjašnjeni početci katedralnog sklopa u ranom srednjem vijeku (sigurno u 11. stoljeću, a moguće i prije), a gornja se granica može ‘rastegnuti’ čak do sredine 17. stoljeća. Uistinu, ključna graditeljska faza koja je počela u drugoj polovici 13. stoljeća simbolički je zaključena dovršetkom južnog zvonika i opsežnim projektom zamjene svodovlja tek 1644. godine te je takva – najvećim dijelom – preživjela do potresa 1880. godine, odnosno obnove koja je uslijedila. Ovaj pregled obuhvaća dio toga dugog razdoblja: zaustavlja se s građevinskim zahvatima početkom 16. stoljeća, a problematizira, dakle, teze o mogućem izgledu crkve prije 13. stoljeća te slijed gradnje i probleme arhitektonskog rješenja zdanja iz druge polovice istoga stoljeća, no koje će biti dovršeno stoljećima poslije.²

2 Za pregled zahvata na građevini u sljedećim stoljećima vidjeti:

Arhivski izvori na temelju kojih istraživači mogu graditi pretpostavke iznenađujuće su oskudni.³ O katedrali se, međutim, zarana počelo pisati, a njezinu je povijest prvi ukoricio Baltazar Adam Krčelić u djelu *Povijest Stolne crkve zagrebačke*, objavljenom na latinskom 1770. godine.⁴ U 19. stoljeću, nekoliko desetljeća prije razornog potresa i obnove, objavljeni su i danas nezaobilazni radovi Ivana Kukuljevića Sakcinskog (1856.) i Karla Weissa (1860.), potonji s vrijednim arhitektonskim snimkama Josepha Lipperta.⁵ Uoči stilske restauriranja u drugoj polovici 19. stoljeća arhitekt Friedrich von Schmidt gotičku fazu zagrebačke katedrale prvi je povezao s europskim spomenicima onoga doba, kako francuskim tako i njemačkim.⁶ Proučavanje katedrale tijekom prve polovice 20. stoljeća, nakon što je ona postala ‘neogotički’ spomenik, obilježio je Gjuro Szabo člankom objavljenim 1929. godine u *Narodnoj starini*.⁷ Zbog kratkog formata ovog teksta, ne mogu se nabrojiti svi važni autori koji su o katedrali pisali; u 20. stoljeću valja izdvojiti Ljubu Karamana, Anu Deanović, Zorislava Horvata, ali i druge, o čijim će tezama biti riječi na stranicama koje slijede.

‘Ladislavova’ i ‘predtatarska’ katedrala

Starija je literatura pretpostavljala da je stolnicu počeo graditi kralj Ladislav (na tronu od 1077. do 1095.) nakon utemeljenja biskupije potkraj 11. stoljeća, no da je građevina dovršena tek nakon više od stotinu godina.⁸ Poslije je diplomatskom analizom sačuvanih isprava osporen Ladislavov udio u gradnji katedrale, koja se u izvorima nazivala *monasterium* (što su istraživači pogrešno tumačili kao ‘samostan’).⁹ Kako bilo, tipične crkve toga vremena na području kontinentalne Hrvatske i obližnje Ugarske su jednobrodne, zaključene polukružnom ili poligonalnom apsidom, što je – iako sasvim hipotetski – mogao biti slučaj i s najranijom crkvom.¹⁰ Ana Deanović smatrala je da su ostatci zida i potpornjaka, koji su na dubini većoj od dva metra ustanovljeni arheološkim istraživanjima sredinom 20. stoljeća, ostatci te građevine.¹¹ Budući da

HORVAT-LEVAJ, 2025.

3 Analizu srednjovjekovnih izvora u ovom izdanju donosi: VRUČINA, 2025.

4 Važni su i podatci koje donose Rafael Levaković, Benedikt Vinković i Ivan Tomko Mrnavić, no zbog sažetosti ovoga prikaza, njihova pisanja se ne iznose.

5 KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, 1856; WEISS, 1860.

6 Citirano prema: DEANOVIĆ, 1988, 14.

7 SZABO, 1929.

8 KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, 1856, 2; SZABO, 1929, 6. Sličnog je mnijenja bio i Ljubo Karaman, pretpostavivši početak gradnje u Ladislavovo vrijeme i dovršenje za njegovih nasljednika. KARAMAN, 1963, 7. Usporedi tekst Nevena Budaka u: HRZ, BUDAK, 2023.

9 KLAIĆ, 1981.

10 DEANOVIĆ, 1988, 18–20.

11 DEANOVIĆ, 1963, 22. Opremi iste faze pripadali bi i fragmenti manjeg lisnatog kapitela (dimenzije 40 x 30 cm, datiranog u 11. ili

nisu provedena sustavna arheološka istraživanja sklopa, tu je tezu teško prihvatiti ili odbaciti. Parcijalna iskapanja, s nekoliko uskih i plitkih prokopa izvedenih pri uvođenju centralnog grijanja početkom osamdesetih godina prošloga stoljeća, iznjedrila su strukture koje, prema Antunu Ivandiji, pripadaju barem četirima razdobljima.¹² Tragovi masivnog zida ispod podnice sjevernog broda protumačeni su kao ostatci prve crkve koja je za Ladislava izdignuta na rang katedrale, no opseg istraživanja bio je nedostatan i za kakve daljnje zaključke o obliku i dataciji građevine.¹³

Prema mišljenjima Ljube Karamana i Ane Deanović, nasljednica prvotne crkve, iz otprilike sredine 12. stoljeća, koja se u historiografiji uobičajeno naziva „predtatarska katedrala“, bila je trobrodna i troapsidalna, s reprezentativnim dvoranjanskim pročeljem, a dimenzijama je odgovarala današnjoj.¹⁴ Identično arhitektonsko rješenje prikazano je modelom crkve koju kralj Ladislav predaje Bogorodici na pečatu Stolnog kaptola iz 1297. godine.¹⁵ Pitanje je, međutim, koliko rečeni prikaz (sl. 1) odgovara ondašnjoj zagrebačkoj stolnici, a koliko je riječ o simboličkom uprizorenju 'idealne' katedrale onoga vremena.¹⁶ Također, je li romanička zagrebačka katedrala doista bila tako velika kako pretpostavljaju njezini uvaženi istraživači, teško je tvrditi bez arheoloških istraživanja. Uz to, u literaturi nije postignut konsenzus u pogledu vremena podizanja zvonika: dio autora, kako je navedeno, smatra ih „romaničkim“, tj. „predtatarskim“, drugi su skloniji kasnijoj dataciji, u drugu polovicu 13. stoljeća, a treći njihovo podizanje ne smještaju prije 14. stoljeća.¹⁷

Izvori o „predtatarskoj katedrali“ ne donose mnogo podataka. Prema zapisu Ivana Arhiđakona Goričkog iz 14. stoljeća, u toj su katedrali bila pokopana trojica biskupa: Prodan (preminuo oko 1185.), Dominik (preminuo 1205., pokopan ispred oltara sv. Mihovila, „pod crvenom

pločom“) i Gothard (preminuo 1214., pokopan „pod bijelom pločom“, premda, kao i u Prodanovu slučaju, bez točne lokacije groba).¹⁸ Katedrala je, iako u nepoznatoj mjeri, stradala između 1222. i 1223. godine, kad ju je, kako proizlazi iz pisma pape Honorija III., zapalio biskup Stjepan I. u borbama s kanonicima.¹⁹ Na sličan je način nejasan stupanj njezina oštećenja u navali Tatara 1242. godine, ali i razlozi neznatno kasnije molbe biskupa Filipa (1247. – 1262.) upućene papi za dopuštenje da se nova stolnica (u stanovitoj mjeri očito načeta) podigne na nekom pogodnijem mjestu, što je papa Aleksandar IV. odobrio 1258. godine.²⁰

Neodvojiva od povijesti gradnje katedrale je kapela sv. Stjepana prvomučenika (dimenzije 7 x 10 metara) koja se nalazi s njezine južne strane, no u cijelosti je uklopljena u volumen (nad)biskupskog dvora.²¹ Ni tu, međutim, nisu razjašnjene okolnosti gradnje, a sačuvani pisani izvori vrlo su šturi (nije, primjerice, poznat ni izvorni titular kapele ni njezina funkcija). Toma Kovačević početkom 18. stoljeća bilježi da je kapelu podigao biskup Stjepan II. (1225. – 1247.) u čast svojega sveca zaštitnika, kao privremenu zamjenu za od Tatara oštećenu katedralu. Njegova su pisanja preuzeli i kasniji autori, pronalazeći dodatne potvrde takvoj dataciji u analizi arhitektonske i dekorativne plastike kapele. Prema drugoj pretpostavci o njezinoj funkciji, kapela je bila reprezentativni, ali privatni prostor molitve biskupa Stjepana II.²² Vezano uz dataciju, izneseni su potpuno oprečni prijedlozi: jedni se odnose na drugu polovicu 12. stoljeća ponajprije zbog slijepih lukova ispod strehe na vanjštini, karakteristično romaničkih, a drugi na gotovo stoljeće poslije, na drugu polovicu 13. stoljeća, kad se otvara veliko katedralno gradilište (o čemu vidjeti u nastavku).²³

Kapela je zidana opekama, a arhitektonska plastika je kamena. Njezin sjeverni zid zauzeo je prostor između dvaju masivnih potpornjaka neke starije strukture.²⁴ Kojoj fazi su pripadali potpornjaci, predmet je domišljanja

12. stoljeće) i fragment menze s uklesanim križevima te ostatci okamenjene žbuke, također pronađeni u iskapanjima. Za recentan kataloški opis ranosrednjovjekovnih fragmenata vidjeti: GOSS, 2007, 109.

12. Sonde su bile 80 do 100 cm široke i 80 cm duboke; vidjeti: IVANDIJA, 1981, 1, 5. O povijesti arheoloških istraživanja usporedi: KRMPOTIĆ, AZINOVIĆ BEBEK, MAŠIĆ, 2025.

13. IVANDIJA, 1981, 10–11.

14. KARAMAN, 1963, 9–10; DEANOVIĆ, 1988, 20–21.

15. Autorica navedenu pretpostavku iznosi retoričkim pitanjem „Zašto ne bismo povjerovali u sliku katedrale kakva je prikazana na najstarijem pečatu zagrebačkog Kaptola (...)?“ (DEANOVIĆ, 1988, 20), ali ne komentira nelogičnost da pečatnjak datira iz vremena kad je građevina doživjela velike promjene u svetištu. A. Ivandija pečatnjak iz 1297. uzima kao dokaz kako je trebala izgledati Timotejeva katedrala. IVANDIJA, 1983 [1987], 29. Z. Horvat ispravno zaključuje da su „zvonici na dva sačuvana pečata različiti i shematski prikazani, da mogu tek odgovarati nakani, želji, jednoj idejnoj zamisli“. Z. HORVAT, 1996–1997, 51. Sud citiranog autora proizlazi i iz uvjerenja u kasniji nastanak zvonika, u 14. stoljeću, o čemu vidjeti dalje.

16. Takvo je mišljenje zastupao STOŠIĆ, 1994, 107, 112.

17. Raspravu sažima Z. HORVAT, 1996–1997, 44–45. O zvoncima vidjeti dalje.

18. NIKOLIĆ JAKUS, 2012, 48–49.

19. Isto, 49.

20. TKALČIĆ, 1885, 8. Citirana molba biskupa Filipa mogla bi se odnositi na pomicanje položaja katedrale prema sjeveru, dalje od južne padine kaptolskoga brijega. Na takvu pomisao upućuju potpornjaci pronađeni u sjevernom zidu kapele sv. Stjepana, o čemu vidjeti u nastavku. Navedenu je mogućnost u neobjavljenom diplomskom radu istaknula BEDENKO, 2013, 18–21.

21. Kapela je doživjela više graditeljskih zahvata: još u 14. stoljeću promijenjena je razina poda i podignut je novi oltar zbog kojega je zatvoreni trolisni okul na južnom zidu (zbog izvođenja zidnog oslika); oko 1500. godine zatvoreni su bočni prozori; u 18. stoljeću dodan je hodnik koji je zauzeo polovicu sjevernog traveja. Sažeti pregled intervencija donijela je DEANOVIĆ, 1995, 33.

22. Sve prema: DEANOVIĆ, 1995, 19.

23. Problem datacije kapele blisko je povezan s genezom srednjovjekovne katedrale, no upućujem tek na sintezni pregled koji donosi Z. HORVAT, 2006, 25–26.

24. DEANOVIĆ, 1995, 13.

2. Začelje katedrale (Fototeka IPU-a, NG-A-09934, snimka: N. Gattin)
Rear view of the cathedral (IPU Photo Archive, NG-A-09934, N. Gattin)

3. Poligonalne apside i cilindrični tornjevi začelja katedrale (Fototeka IPU-a, NG-A-10143, snimka: N. Gattin)
Polygonal apses and cylindrical towers of the sanctuary (IPU Photo Archive, NG-A-10143, N. Gattin)

istraživača: smatra se da su posrijedi kontrafori južnog zida „predtatarske katedrale“ ili možda njezina „južnog aneksa“, koji je arheološki utvrđen.²⁵ Oplošje kapele s južne strane ukrašeno je slijepim lukovima, što su, kao i prozorski okviri (peterolisna rozeta i trolisni okul), osobitosti koje Ana Deanović veže uz lombardijsko graditeljstvo kasne romanike, u kojem ipak nazire tragove novoga, gotičkog stila.²⁶ Klesana arhitektonska dekoracija unutrašnjosti, svodna rebra i snopasti polustupovi, odgovara onima u sakristiji, na temelju čega ih autorica atribuirala „rutiniranoj klesarskoj radionici gradilišta katedrale“, iako likovne predloške figuralnih prikaza prepoznaje u „klesarskoj tradiciji bliskoj francuskom krugu“. ²⁷ Autorica

zaključuje da je kameni ukras kapele djelo više ruku, a sloboda u interpretaciji ikonografije i stilskog jezika govori u prilog naobrazbi majstora u ugarskim kraljevskim radionicama.²⁸

Timotejeva katedrala

Graditeljska povijest stolnice donekle je jasnija od vremena druge polovice 13. stoljeća. Biskup Timotej (1263. – 1287.) smatra se zaslužnim za početak gradnje novoga, u cijelosti gotičkog svetišta na temelju isprave iz sredine 15. stoljeća, kojom se, među ostalim, potvrđuje povelja kralja Stjepana V. iz 1272. godine. Ondje se navodi da je Timotej „divnim i vrlo skupim djelom iz temelja popravio“ zagrebačku katedralu.²⁹ Poznato je također da je isti biskup između 1275. i 1284. godine posvetio nekoliko oltara u apsidama bočnih brodova i sakristiji, položivši u njih čestice relikvija, što u pravilu jest pokazatelj dovršetka graditeljskog zahvata i stavljanja sakralnog prostora u

25 Za prvu pretpostavku vidjeti: DEANOVIĆ, 1988, 24; a za drugu: KAMPUŠ, KARAMAN, 1975, 29; IVANDIJA, 1983 [1987], 29. Recentno otkrivene dodatne prostorije uz kapelu otvaraju prostor novim interpretacijama.

26 DEANOVIĆ, 1988, 30; DEANOVIĆ, 1995, 14–15, 18.

27 DEANOVIĆ, 1988, 31; DEANOVIĆ, 1995, 20, 22. Svodna rebra krušolikog profila kapele sv. Stjepana identična su onima u sakristiji, a najranije se javljaju u 13. stoljeću u Ugarskoj, nešto kasnije u Češkoj, Austriji i Sloveniji. Iako su rebra jednakih profila, drugačije su inkorporirana u svodne konstrukcije, koje su u kapeli sv. Stjepana gotovo kupolaste.

28 DEANOVIĆ, 1995, 23, 34.

29 U travnju 1275. biskup Timotej u sakristiji posvećuje oltar sv. Petra i Pavla, a u kolovozu 1275. u sjevernoj apsidi oltar sv. Ladislava. DEANOVIĆ, 1988, 41–42.

funkciju. „Timotejevim dijelom“ naziva se istočni dio katedrale s trima poligonalnim apsidama te sakristija prigradna uz sjeverni brod katedrale, iako je njezina datacija predmet prijepora (sl. 2).³⁰ Unatoč brojnim intervencijama koje su izvedene kao posljedice potresa koji su je pogađali, ponajprije neogotičke obnove, navedeni dio crkve uglavnom je očuvan.³¹

Širina te nove crkve, najvjerojatnije bazilikalnog presjeka, premašuje 30 metara, a omjer širina glavne i bočnih apsida, time i brodova koji se na njih nastavljaju, je 1 : 0,6.³² Vanjski zidovi šire glavne apsida i užih bočnih apsida ritmizirani su masivnim stupnjevitim potpornjacima pravokutne osnove, jednostavnim vijencima odijeljeni u pet zona. Stranice središnje apsida raščlanjene su vitkim šiljasto zaključenim prozorskim otvorima, s okvirima stepenasto uvučenim u masu zida (sl. 3). O izgledu izvornoga svoda u svetištu nema podataka; pretpostavlja se da je bilo nadstvođeno križno-rebrastim svodom.³³ Na mjestu susreta kontrafora središnje apsida i zidova bočnih apsida postavljeni su cilindrični tornjići sa spiralnim stubištima kojima se pristupa iz bočnih apsida. Vanjske plohe tornjića glatke su i perforirane prozorima različitih oblika. Timotejevoj fazi uređenja crkve pripisuje se i stipes oltara Blažene Djevice čija je površina ukrašena trima četverolistima upisanim u kružnicu.³⁴

Prvi je Friedrich von Schmidt u 19. stoljeću upozorio na podudarnosti između tlocrta zagrebačke katedrale iz opisane „Timotejeve faze“ i bazilike sv. Urbana u Troyesu (sjeveroistočna Francuska, započeta 1262.), zavjetne crkve pape Urbana IV., u čijoj je službi Timotej djelovao, te svetišta katedrale sv. Petra u Regensburgu (Bavarska), započete 1275. godine.³⁵ S time su se kasniji istraživači uglavnom

složili, no izneseni su i drugačiji prijedlozi: istaknute su i neke druge crkve usporedivih tlocrta, poput St. Benigne u Dijonu,³⁶ a Antun Ivandija posve je odbacio Schmidtov prijedlog (i, posredno, tezu o francuskom ili njemačkom podrijetlu arhitektonskoga rješenja), istaknuvši da uzore katedrali treba tražiti u mađarskoj arhitekturi 12. i 13. stoljeća.³⁷ Točno je da su istraživanja tijekom 20. stoljeća pojasnila odnose između navedenih građevina: kad je počela gradnja regensburške katedrale, zagrebačko je svetište moralo biti dobrim dijelom podignuto, a usporedbe s crkvom u Troyesu pronalaze se isključivo na razini tlocrtne dispozicije svetišta, dočim elevacija francuske građevine pripada visokoj gotici, a zagrebačke ranoj gotici.³⁸ Cilindrični tornjići na spoju glavne apsida i bočnih apsida ključni su za razumijevanje projekta svetišta, ali je njihova uloga nerazjašnjena. Budući da su uska spiralna stubišta nesumnjivo vodila u neki povišeni prostor, Josip Stošić pretpostavio je da se njima trebalo pristupiti triforiju.³⁹

Sakristija je, smještena uz sjeverni zid katedrale, ključna za razumijevanje graditeljskog razvoja sklopa u 13. stoljeću, no pitanje kronologije i mijena tijekom stoljeća i tu je zamršeno. Riječ je o dvoetažnom zdanju; na gornju etažu vodi stubište inkorporirano u cilindrični tornjić smješten po sredini sjevernog zida (većim dijelom prezidan u obnovi na izmaku 19. stoljeća). Sakristija je pravokutnog tlocrta, izvorno podijeljena u dva dvotravejna prostora (tzv. unutarnja i vanjska sakristija). Arhitektonska plastika, kako je predložila Ana Deanović, upućuje na francuske uzore: u realističnim prizorima Jaganjca Božjeg i vinove loze prepoznaju se odjeci kiparske produkcije pokrajine Champagne.⁴⁰ Općenitije govoreći, u starijoj se historiografiji smatralo da je sakristija najstariji dio sklopa; pojedini su je autori, poput Ivana Kukuljevića Sakcinskog, smatrali „predtatarskom gradnjom“ (ranijom od sredine 13. stoljeća).⁴¹ Konzervatorsko istraživanje sakristije u obnovi nakon potresa 2020. godine rezultiralo je spoznajama koje donose konkretne pomake u raspravi o tom dijelu sklopa.⁴²

30 Isto, 42. Usporedi rezultate novijih istraživanja okupljenih u: JELENCIĆ, MAJER JURIŠIĆ, 2025.

31 Fotografije snimljene neposredno nakon završetka neogotičke obnove potvrđuju da je starije zide očuvano do visine završetka prozora, odnosno da je zamijenjena zona rozetona iznad njih. Zbog trošnosti je zamijenjen i kameni sokl, kao i arhitektonska dekoracija sjeverne apsida. Stupovi svetišta potkraj 19. stoljeća zamijenjeni su novima, čime je sloj iz druge polovice 13. stoljeća ograničen na dio istočne zidane opne građevine. DAMJANOVIĆ, 2013, 146–147.

32 KARAMAN, 1950, 135.

33 Istraživači nisu utvrdili ni otkad datiraju svodovi bočnih apsida. Ostavljaju mogućnost – potkrijepljenu usporedbom nacrtu prije regotizacije i stanja nakon – da je zahvat na križno-rebrastim svodovima bio radikaln. ŠIMUNIĆ BURŠIĆ, 2011, 43, 46, 54 (autorica smatra da su u Bolléovoj intervenciji zamijenjeni dijelovi izvornih profilacija iz 13. stoljeća, no da je zadržan izvorni oblik svodova svetišta). Svod središnje apsida više je puta mijenjan (potkraj 15. stoljeća te ponovno u 17. stoljeću, prema oblicima ranijega), a iznesena je i pretpostavka da glavni brod, za razliku od bočnih, nije bio presvođen u 13. stoljeću; u tom bi slučaju najraniji svod datirao iz 15. stoljeća; vidjeti: STOŠIĆ, 1994, 116. Dataciju prema nalazima istraženih radova od 2022. do 2024. donose JELENCIĆ, MAJER JURIŠIĆ, 2025.

34 Njegova starina zarana je privukla pozornost istraživača katedrale. Josip Juraj Strossmayer zapisao je da „jedan jedini potez tih ureša više vrijedi nego desetak oltara“ njegova vremena. DEANOVIĆ, 1988, 66.

35 Citirano prema DEANOVIĆ, 1988, 14.

36 KARAMAN, 1963, 13. Sličnosti tlocrta crkve u Dijonu sa zagrebačkom katedralom ističe Z. HORVAT, 1980, 83.

37 IVANDIJA, 1983 [1987], 29. Argumenti A. Ivandije dijelom se temelje i na izgledu crkve koja je prikazana na pečatnjaku kaptola, što (kako je istaknuto) ne mora biti i vjeran prikaz onodobne stolnice. Vidjeti bilješku 15.

38 ŠIMUNIĆ BURŠIĆ, 2011, 54 (s literaturom).

39 STOŠIĆ, 1994, 107. O postojanju triforija prema recentno provedenim konzervatorskim istraživanjima vidjeti: JELENCIĆ, MAJER JURIŠIĆ, 2025.

40 DEANOVIĆ, 1988, 45; DEANOVIĆ, 1995, 18–19.

41 Recentan pregled teza o starosti sakristije donesen je u: ŠIMUNIĆ, ŠIMUNIĆ BURŠIĆ, 2015, 346–347.

42 JELENCIĆ, MAJER JURIŠIĆ, 2025.

4. Južno pročelje katedrale (Fototeka IPU-a, NG-A-09937, snimka: N. Gattin)
South façade of the cathedral (IPU Photo Archive, NG-A-09937, N. Gattin)

5. Stupovlje između središnjeg i južnog broda (Fototeka IPU-a, NG-A-09946, snimka: N. Gattin)
Columns between the central and southern nave (IPU Photo Archive, NG-A-09946, N. Gattin)

U literaturi se ističe predimenzioniranost Timotejeve faze za potrebe grada, ali i biskupije, budući da bi, površinom od 1500 m², katedrala bila „dostatna za grad deset puta veći od Zagreba, koji tijekom srednjeg vijeka nije imao više od 3000 stanovnika“.⁴³ Novo svetište povećalo je ionako dojmive dimenzije katedrale iz druge polovice 12. stoljeća (ako je ta gradnja doista bila pretpostavljenih razmjera). Predimenzioniranost građevine, ali i nedostatak sredstava i adekvatnih graditelja, vjerojatno je razlog zbog kojega je trebalo proći više desetljeća do nastavka radova. Može se pretpostaviti da su nakon izgradnje svetišta zadržani brodovi starije građevine, premda nije poznato kako je bio riješen spoj starog i novog dijela.⁴⁴

Lade i zvonici zagrebačke katedrale

Slijed gradnje nešto je jasniji u sljedećim stoljećima, iako ne bez prijepora u pogledu datacije i podrijetla arhitektonskih i dekorativnih rješenja. Zorislav Horvat gradnju brodova pripisuje početku 14. stoljeća, dodajući da je

hipotetsku ulogu u izboru dvoranske crkve mogao imati biskup Augustin Kažotić (1303. – 1322.), no o samim razlozima te promjene nije posebno pisano.⁴⁵ Iznesena je i pretpostavka o početku radova u vrijeme biskupa Jakova II. iz Piacenze (1343. – 1348.), koji je 1344. godine od pape zatražio dopuštenje za dodjelu oprosta onima koji će donirati sredstva za katedralu.⁴⁶ Naposljetku, mađarski povjesničar umjetnosti Pál Lővei predložio je datiranje većine radova u vrijeme biskupa Stjepana III. Kanižaja (1356. – 1375.), odnosno biskupa Eberharda (na biskupskom tronu u dva navrata, 1397. – 1406. i 1410. – 1419.).⁴⁷ Ističe drugo razdoblje Eberhardova biskupovanja koje je proteklo u miru, čime su ostvareni uvjeti za nastavak podizanja katedrale.⁴⁸

Uspostavljanje kronologije gradnje omogućuju grbovi razmješteni po oplošju. Kako zamjećuje Pál Lővei, u

43 STOŠIĆ, 1994, 107.

44 DEANOVIĆ, 1988, 57.

45 Z. HORVAT, 1980, 67–98 (prema autorovoj klasifikaciji, faza I i II) te Z. HORVAT, 1996–1997.

46 DEANOVIĆ, 1988, 56.

47 LŐVEI, 2000, 62.

48 LUKINOVIĆ, 1991, 10–11.

6 i 7. Detalji s „čudovišne galerije zagrebačke katedrale“ (Fototeka IPU-a, NG-11221, NG-11583 snimka: N. Gattin)
Details from the “Monstrous gallery of the Zagreb cathedral” (IPU Photo Archive, NG-11221, NG-11583, N. Gattin)

kulturnom krugu zagrebačke stolnice nije sačuvan spomenik koji bi na usporediv način „manifestno pokazao različite faze izgradnje objekta kao što je to slučaj zagrebačke katedrale na kojoj se niz grbova nalazi na vanjskim zidovima uzdužnog dijela“. ⁴⁹ Ipak, u regotizaciji je dio grbova uklonjen s izvornih položaja, a dio pro-izvoljno porazmješten vanjstinom građevine. Također, zbog navedenog zahvata, ali i oskudnih izvora o heraldičkim karakteristikama biskupskih insignija zagrebačkog srednjovjekovlja, grbovi su u literaturi različito tumačeni, što je rezultiralo drugačijim rekonstrukcijama slijeda gradnje. ⁵⁰

U drugoj polovici 13. stoljeća zacijelo zamišljena kao bazilikalna građevina, u 14. je stoljeću katedrala dobila dvoranski izgled, s bočnim zidovima rastvorenima vrlo uskim prozorima, koji zauzimaju jedva trećinu zidne plohe između masivnih potpornjaka (sl. 4 i 5). Pitanje dvoranske crkve (točnije „stepenaste dvoranske crkve“, *Staffelkirche*, odnosno *treppenförmige Hallenkirche*, s bočnim brodovima nižima od glavnog broda) jedno je od neuralgičnih točaka srednjovjekovne arhitekture stolnice,

a blisko je povezano i s genezom zapadnog pročelja. Prije je navedeno da pojedini autori koncepciju para zvonika na pročelju smatraju romaničkom (dio još „predtatarskom“, a dio iz Timotejeve faze). ⁵¹ Zorislav Horvat smatra da zvonici pripadaju fazi s početka 14. stoljeća, odnosno da su zamišljeni istovremeno s početkom gradnje brodova ujednačenih visina. No, kako i sam zaključuje, ključne argumente mogu iznijediti jedino arheološka istraživanja. ⁵²

Za razliku od stupovlja svetišta, koji su potpuno zamijenjeni novima potkraj 19. stoljeća, zahvati u brodovima bili su ograničeni na zamjenu dotrajalih klesanaca. ⁵³ Zbog neuobičajenog oblika, nosači brodovlja potaknuli su Anu Deanović da u njima prepozna ostatke dviju faza gradnje: jednostavne visoke baze i dio do otprilike jedne trećine stupa, šesterokutnog presjeka s četiri službe, pripadali bi starijoj građevini (14. stoljeće), a svežnjasti nastavci projektu iz 15. stoljeća. ⁵⁴ Kako pretpostavlja autorica, „arhaički donji dijelovi“, u kojima prepoznaje „sjećanja“ cistercitske arhitekture, vjerojatno pripadaju vremenu

49 LŐVEI, 2000, 62. O grbovima vidjeti i: Z. HORVAT, 1996–1997, 42–44.

50 Bez ulaženja u problem, valja istaknuti problem identifikacije grba Pavla Horvata, o čemu u: LŐVEI, 2000, 63–64.

51 Z. HORVAT, 1996–1997, 44–45, 51 (i ondje citirana literatura); vidjeti i: JELENČIĆ, MAJER JURIŠIĆ, 2025.

52 Z. HORVAT, 1996–1997, 44–45, 51.

53 Z. HORVAT, 1980, 69.

54 DEANOVIĆ, 1988, 56–57.

Stjepana III., biskupa koji je morao napustiti Zagreb, zbog čega je gradnja katedrale možda prekinuta. Polustupovi sjevernog i južnog broda su različiti: na sjevernom zidu kružnog su presjeka u donjem dijelu, a taj se jednostavni profil, slično stupovima brodova, usložnjava u gornjem dijelu, odnosno ritmizira četirima službama. Polukružni presjek argument je Zorislavu Horvatu da su stupovi brodova trebali biti odgovarajućega kružnog presjeka.⁵⁵ Polustupovi južne lađe jednakog su razvedenog profila u cijeloj dužini. Ističe se jugozapadni polustup, s kapitelnom zonom ukrašenom stiliziranim lišćem i grbom biskupa Eberharda, jednim od rijetkih elemenata unutrašnjosti katedrale koji je moguće preciznije datirati.

Razmišljanja Ane Deanović, prema kojima stupovlje brodova pripada različitim fazama gradnje, nisu prihvaćena, budući da je riječ o nosačima kakve pronalazimo i na drugim srednjoeuropskim gradilištima u desetljećima oko 1400. godine. Iz razdoblja nakon 1400. datira arhitektonsko-plastička dekoracija prozorskih okvira sjevernog broda. Kiparski iznimno uspjeti prizori maskerona te biljnog i životinjskog svijeta (dobrim dijelom fantastičnog) u literaturi su poznati pod nazivom „čudovišna galerija zagrebačke katedrale“, prema naslovu teksta Anđele Horvat (sl. 6 i 7).⁵⁶ Razinom naturalizma što izvire iz kamenog materijala izdvaja se muška glava na unutarnjem dijelu drugog prozora s istočne strane. U individualiziranim crtama lica autorica je prepoznala portret majstora sjevernog zida katedrale, no to je samo pretpostavka.⁵⁷ Kako bilo, način oblikovanja ljudskog lika upućuje na način graditeljsko-klesarskog kruga obitelji Parler, posebice majstora Petra, koji je gradio ključne spomenike srednjoeuropske gotike u Pragu. Zagrebačka ostvarenja, kako primjećuje Anđela Horvat, odlikuje dojmljiv realizam i pokrenutost, što upućuje na nekoliko desetljeća kasniji postanak od praških, tijekom prve četvrtine 15. stoljeća, što se poklapa s pretpostavljenim graditeljskim zamahom tijekom drugoga Eberhardova biskupovanja.⁵⁸

Prinos praških majstora, kako je predložila Anđela Horvat, u literaturi sljedećih desetljeća naišao je i na odobravanje i na osporavanje. Predmet žive rasprave bio je i identitet i podrijetlo majstora koji se u izvorima nazivaju *parleri* ili *Parleri* (ovisno o tome je li riječ o funkciji na gradilištu ili 'prezimeni' u današnjem smislu riječi), no temeljno je pitanje je li arhitektonska plastika dostatna za pripisivanje cjelokupne graditeljske faze određenom krugu graditelja ili snažnije argumente treba tražiti u

arhitektonskoj strukturi spomenika (na koju su prijašnja istraživanja obraćala manju pozornost).⁵⁹ Općenitije govoreći, faza katedrale iz prvih desetljeća 15. stoljeća bila je predmetom brojnih istraživanja koja su potvrdila srodnosti s konstruktivnim i dekorativnim rješenjima primijenjenima na drugim gradilištima, i onima udaljenima (Beč, južni zvonik katedrale sv. Stjepana) i onima bližima (Ptujaska Gora, crkva sv. Marije Zaštitnice te Lepoglava, crkva Bezgrešnog začeća).⁶⁰

Eberharda je na tronu Zagrebačke biskupije naslijedio Ivan Alben (1421. – 1433.), za čije je vrijeme gradilište također bilo vrlo aktivno.⁶¹ Tada su podizani zidovi južnog broda s vitkim gotičkim prozorima, a potpornjaci zvonika su povišeni.⁶² O nizu biskupa nakon Albena sačuvano je malo podataka (između 1433. i 1440. biskupijom je upravljao ban Talovac), a nastavak gradnje pripisuje se tek biskupu Osvaldu Thuzu (1466. – 1499.). Tijekom njegove duge službe izmijenjeno je svodovlje u svetištu: umjesto dotrajale konstrukcije iz druge polovice 13. stoljeća postavljen je zvjezdasti i mrežasti svod, s višestruko prikazanim biskupovim heraldičkim znakovljem.⁶³ Izneseno je nekoliko pretpostavki o razlozima takve složene intervencije, poput potrebe obnove nakon oštećenja u provali grofova Celjskih polovicom 15. stoljeća (Ivan Krstitelj Tkalcic) ili rješavanja problema usklađivanja novih, povišenih svodova u brodovima katedrale s visinom svetišta iz druge polovice 13. stoljeća (Ljubo Karaman).⁶⁴

Iz Thuzova vremena sačuvane su računske bilježnice gradilišta. S pomoću ondje zabilježenih podataka moguće je rekonstruirati opseg i slijed zahvata, iako tek djelomično, budući da konkretni radovi nisu opisani. Godine 1482. ostakljeni su prozori, kupljeno je 28 volova za dovoz građevnog materijala i kamena koji su klesali stanoviti Barnaba i Pavao te Pavao iz Sesveta.⁶⁵ Godine 1491. spominje se tesar Blaž iz Vrbovca, s kojim je iduće godine sklopljen ugovor za pokrivanje crkve, a nedugo zatim oprema se i unutrašnjost.⁶⁶ Godine 1495. zabilježene su isplate Pavlu iz Ivanića za radove na zvoniku te neimenovanim majstorima za drvo u stubištu zvonika (prema svemu sudeći južnog).⁶⁷

55 Z. HORVAT, 1980, 88.

56 A. HORVAT, 1979, 39–58. Navedenu je temu autorica načela ranijim tekstom: A. HORVAT, 1959.

57 A. HORVAT, 1979, 43.

58 Isto, 49–53. „Taj je majstor ostvario na najsuvremeniji način sva ona strujanja koja je njegova grupa [Parleri] nosila na prijelazu XIV. u XV. stoljeće“, DEANOVIĆ, 1988, 60.

59 Detaljan uvid u problematiku donosi BALOG, 2011, 138–139.

60 Vidjeti: BALOG, 2012, 36–39, 45 (i ondje citiranu literaturu).

61 Z. HORVAT, 1980, 82; DEANOVIĆ, 1988, 62–63.

62 DEANOVIĆ, 1988, 62–63.

63 Thuzov zvjezdasti svod stajao je do 17. stoljeća, kad je uništen u požaru, no obnovljen je prema starijim oblicima, o čemu više u: HORVAT-LEVAJ, 2025.

64 Prema: DEANOVIĆ, 1988, 66 (s literaturom).

65 DOBRONIĆ, 1995, 31–33.

66 Isto, 33. Drvena krovna konstrukcija Blaža iz Vrbovca zamijenjena je 1587. godine. Glavni oltar posvećen je 1496. godine, kad je ondje postavljen novi, monumentalni križni oltar.

67 Isto, 33.

Biskup Thuz oporučio je deset tisuća forinti za nastavak radova, koje je utrošio njegov nasljednik Luka od Segedina (Luka Baratin, biskupovao od 1500. do 1510.). Upisi u računskim bilježnicama iz 1503. godine potvrđuju da svodovi katedrale ni tada nisu bili sasvim dovršeni. Posebno je vrijedan podatak o plaćanju „sprave poput mlina za podizanje potrebnog materijala za svod“, koju je izradio stanoviti majstor Volfgang.⁶⁸ Provedeni su i radovi na sakristiji: postavljen je novi krov (isplate ciglaru Martinu i klesaru Grguru) i isklesane nove stube (isplate navedenom majstoru Grguru te Kristoforu). Radovi su trebali biti nastavljeni na samoj građevini, ali i na opremanju njezine unutrašnjosti, za što je Luka od Segedina oporukom namijenio znatan iznos.⁶⁹

Nekada je najdojmljiviji dio unutrašnjosti stolnice bila monumentalna korska pregrada koja je protezala kroz sva tri broda i tako odvajala prostor za vjernike od prostora svetišta i bočnih kapela. Pregrada je podignuta početkom 16. stoljeća, a činio ju je hodnik koji je prema lađama bio otvoren arkadama sa šiljastim lukovima (na osam stupova) te prema svetišću i bočnim kapelama zatvoren zidom s četiri uža prolaza: dva su vodila u prostor pred središnjim oltarom, a po jedan u bočne apside. Graditeljski zahvati oko 1500. godine (svodovlje) i arhitektonski elementi unutrašnjosti (korska pregrada) zamijenjeni su u 17. stoljeću novim strukturama koje su, međutim, prema željama naručitelja slijedile starije, (kasno)gotičke oblike.⁷⁰

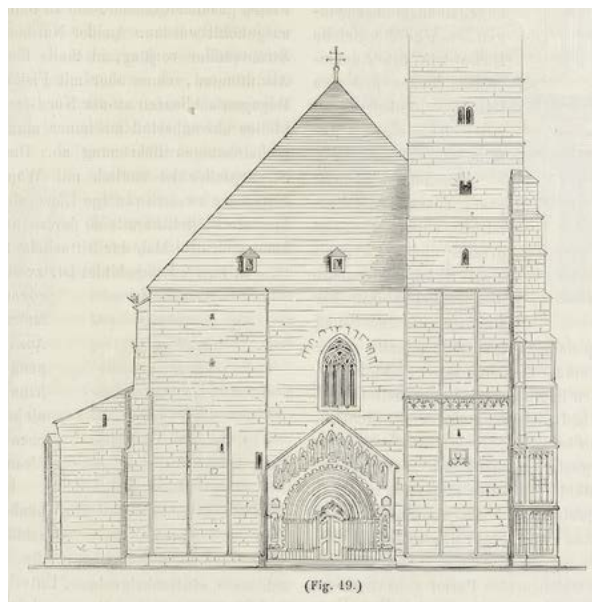
Temeljni izvor o izgledu pročelja 'srednjovjekovne katedrale', tj. katedrale prije potresa 1880. godine, akvarel je Enrica Nordija i Friedricha von Schmidta iz 1877./1878. godine. Uz elemente iz kasnijih faza, poput monumentalnoga portala iz 17. stoljeća (koji se podiže u vrijeme biskupa Benedikta Vinkovića, prema kojem je i nazvan), detaljno je prikazana artikulacija glatkog pročelja katedrale te izgled masivnih potpornjaka južnog zvonika. Donja zona pročelja ritmizirana je vertikalnim profilacijama u presjeku polustupa, koji su u južnom dijelu presječeni horizontalnim kordonskim vijencem s ljljanima, slijepim kružićima i maskeronima. Repertoar arhitektonske plastike pripisuje se vremenu biskupa Eberharda (posebice između 1410. i 1419.) i zamahu gradnje početkom 15. stoljeća, za koji je biskup, prema prije navedenim mišljenjima, klesare i graditelje doveo iz Praga.⁷¹ Istom vremenu pripadao bi i veliki četverodijelni prozor s bogatim mrežičastim ostvarenim prepletom motiva ribljeg mjevura, smješten po sredini središnjega rizalita pročelja.

68 Isto, 34.

69 Riječ je o 4000 forinti, uz ostale donacije riznici. KOVÁCS, 2022, 81, 86.

70 Središnji dio pregrade uklonjen je 1800. godine, a bočni dijelovi, koji su zatvarali sporedne brodove, preživjeli su do neogotičke obnove te su zabilježeni na više arhivskih fotografija.

71 Z. HORVAT, 1980; DEANOVIĆ, 1988, 57.

8. Zapadno pročelje zagrebačke katedrale prije stilskog restauriranja, crtež prema Enricu Nordiju (izvor: WEISS, 1859, 261)
West façade of the Zagreb cathedral before stylistic restoration, drawing after Enrico Nordio (from: WEISS, 1859, 261)

Nad prozorom se nalazio oteretni luk, u kojem su pojedini autori vidjeli ostatke neke starije rozete, možda „predtatarske katedrale“ (koja je, podsjetimo, prema nekim mišljenjima dužinom odgovarala današnjoj).⁷² Na akvarelu se zapaža neusklađenost struktura zida donjeg i gornjeg dijela pročelja, kao i vrlo nespretan i neujednačen prijelaz između glatko obrađenih klesanaca u donjoj zoni i manjeg, grubljeg kamenja u gornjoj. U vjernost akvarela nema razloga sumnjati, čime se nameće zaključak da su na oplošju zagrebačke stolnice sve do druge polovice 19. stoljeća bile vidljive etape gradnje, ali i brojnih popravaka tijekom stoljetnoga podizanja.

Zahvatima u vrijeme biskupa Luke od Segedina početkom 16. stoljeća srednjovjekovna zagrebačka katedrala dovršena je u unutrašnjosti, dočim će vanjština ostati nedovršena (godine 1644. podignut je, na starijim donjim etažama, južni zvonik, a sjeverni nikad neće nadvisiti visinu glavnog broda). Ugroze, odnosno nepogode u bremenitoj povijesti gradnje, ni tada nisu stale. Katedrala je oštećena u opsadi Kaptola 1529. godine, a u tadašnjem topničkom napadu znatno je nastradalo pročelje.

Proučavatelji katedrale, nakon iščitanih radova o njezinu građevnom razvoju, teško da se ne mogu složiti

72 WEISS, 1860, 27; KARAMAN, 1963, 32 (s pregledom mogućih okolnosti zamjene rozete); DEANOVIĆ, 1988, 57; Z. HORVAT, 1996–1997, 38–39.

s Gjurom Szabom o „nepoznanicama što ih susrećemo baš na svakom koraku katedrale“ (1929.).⁷³ Iako je više od punog stoljeća poslije, radova o katedrali znatno više, citirana opservacija i danas u bitnom stoji. *Desiderata* istraživača i dalje je ista: ustanoviti točan slijed gradnje i adaptacija tijekom vremena, o čemu će svakako biti riječi u godinama koje su pred nama. Važan, primarno povijesnoumjetnički zadatak jest odvagnuti između za sada vrlo općenitih i djelomično suprotstavljenih stilskih određenja ranijih faza, poput „lombardske romanike“, „francuske gotike“, „cistercijske arhitekture“ i sl. Među ključnim pitanjima ostaje moguće francusko podrijetlo oblikovnog rješenja svetišta, problem udjela praških parlerovaca u kasnogotičkoj fazi gradnje i povezanih srednjoeuropskih radionica te izvorišta i razlozi gradnje dvoranske crkve. Posebno treba istaknuti da su u literaturi još uvijek (uz iznimku faze iz 15. stoljeća) slabije raspravljani dodiri sa srednjoeuropskim graditeljstvom srednjega vijeka, ponajprije s područja današnje Mađarske.⁷⁴ Navedene teme, dakako, moći će se proučavati na zadovoljavajući način isključivo obuhvatnim komparativnim istraživanjem, ali i konzervatorskim istraživanjima samog spomenika, koja jedina mogu rasvijetliti neugodno nejasne početke „prve i posljednje velike gotičke katedrale na rubu zapadnoeuropske umjetnosti“.⁷⁵ Odgovori na neke u historiografiji zagrebačke katedrale istaknute dvojbe i nedoumice nalaze se već u ovom, zasebnom broju *Portala*. ■

73 SZABO, 1929, 71.

74 Primjerice, Diana Vukičević-Samaržija ističe da „raščlamba zidnih ploha kora s rozetama iznad šiljastolučnih prozora podsjeća na cistercijsku crkvu u mađarskom Kercu“. VUKIČEVIĆ-SAMARŽIJA, 2010, 121. Ana Bedenko u neobjavljenom diplomskom radu iznosi austrijske primjere sličnih tlocrta (BEDENKO, 2013, 26), pa bi i te veze trebalo dublje istražiti.

75 Prema VUKIČEVIĆ-SAMARŽIJA, 2007, 105.

Ovaj rad temelji se na poglavlju izrađenom za konzervatorski elaborat Hrvatskog restauratorskog zavoda: "Zagreb, Kaptol, Katedrala Uznesenja Blažene Djevice Marije i sv. Stjepana i Ladislava", voditeljica: dr. sc. Krasanka Majer Jurišić, Zagreb, 2023., na čijoj je izradi bio angažiran i Institut za povijest umjetnosti. Dio istraživanja obavljen je u sklopu znanstveno-istraživačkog projekta Instituta *Arhitektura i likovnost urbanih cjelina Hrvatske – UrbArH*, koji financira Europska unija – NextGenerationEU.

Izvori

HRZ

BUDAK NEVEN, Zagrebačka katedrala (prvostolnica) u povijesnim izvorima (poglavlja 3.1.1.–3.1.12), u: HRZ, Krasanka Majer Jurišić (prir.), Zagreb, Kaptol: Katedrala Uznesenja Blažene Djevice Marije i sv. Stjepana i Ladislava, konzervatorski elaborat, Zagreb, 2023., sv. I, 21–70

Literatura

BALOG ZDENKO, Teza Anđele Horvat o praškim Parlerima na zagrebačkom Gradecu i Kaptolu, *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti*, 54 (2011.), 135–142

BALOG ZDENKO, *Graditeljska baština Hermana Celjskog i njezini odrazi u 15. stoljeću u zapadnoj Slavoniji*, doktorski rad, Sveučilište u Zagrebu, 2012.

BEDENKO ANA, *Povijest izgradnje zagrebačke katedrale Uznesenja BDM s posebnim osvrtom na gradnju lađa u 14. i 15. stoljeću*, diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2013.

DAMJANOVIĆ DRAGAN, *Arhitekt Herman Bollé*, Zagreb 2013.

DEANOVIĆ ANA, Zagrebačka katedrala u okvirima prvih iskapanja, u: *Iz starog i novog Zagreba*, 3, 1963., 13–32

DEANOVIĆ ANA, Zagrebačka katedrala – prošlost i sadašnjost, *Kaj: časopis za kulturu i prosvjetu*, 2 (1979.) [Umjetničke znamenitosti Zagreba III], 3–38

DEANOVIĆ ANA, Zagrebačka katedrala (od XI. do sredine XIX. stoljeća), u: Ana Deanović, Željka Čorak, *Zagrebačka katedrala*, Zagreb 1988., 7–90

DEANOVIĆ ANA, *Biskupska kapela sv. Stjepana Prvomučnika u Zagrebu: spomenik slikarstva XIV. stoljeća*, Zagreb 1995.

DOBRONIĆ LELJA, *Biskupski i kaptolski Zagreb*, Zagreb 1995.

GOSS VLADIMIR PETER, *Stotinu kamenčića izgubljenog raja – romanička skulptura u muzejima i zbirkama između Save i Drave*, Zagreb 2007.

HORVAT ANĐELA, Skulptura parlerovog kruga u Zagrebu, *Zbornik za umjetnostno zgodovino* (n.s.), 5/6 (1959.), 245–267

HORVAT ANĐELA, Čudovišna galerija zagrebačke katedrale – o skulpturama praških Parlera, *Kaj: časopis za kulturu i prosvjetu*, 2 (1979.) [Umjetničke znamenitosti Zagreba III], 39–58

HORVAT ZORISLAV, Izgradnja lađe zagrebačke katedrale, *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti*, 23 (1980.), 67–98

HORVAT ZORISLAV, Gradnja i pregradnja zapadnog pročelja zagrebačke katedrale, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 22–23 (1996.–1997.), 35–55

HORVAT ZORISLAV, Kapela sv. Stjepana u Dvoru, *Naša katedrala*, 10 (2006.), 20–26

HORVAT-LEVAJ KATARINA, Zagrebačka katedrala u 17. i 18. stoljeću – biskupi kao naručitelji i Hans Alberthal kao graditelj i obnovitelj, *Preplet starog i novog: ususret obnovi zagrebačke katedrale. Portal: godišnjak Hrvatskog restauratorskog zavoda*, 16 (2025.), 137–156

IVANDIJA ANTUN, Prilozi za građevnu povijest zagrebačke katedrale, *Croatia Christiana periodica*, 5/8 (1981.), 1–13

IVANDIJA ANTUN, Pregled povijesti zagrebačke katedrale, u: *Riznica zagrebačke katedrale – The Treasury of Zagreb Cathedral* (drugo, prošireno izdanje), ur. Zdenka Munk, Zagreb, 1987. [prvo izdanje 1983.], 27–37

JELENIĆ MIROSLAV, MAJER JURIŠIĆ KRASANKA, Novi tragovi srednjovjekovnih struktura zagrebačke katedrale, *Preplet starog i novog: ususret obnovi zagrebačke katedrale. Portal: godišnjak Hrvatskog restauratorskog zavoda*, 16 (2025.), 103–135

KAMPUŠ IVAN, KARAMAN IGOR, *Tisućljetni Zagreb: od davnih naselja do suvremenog velegrada*, Zagreb, 1975.

KARAMAN LJUBO, O umjetnosti srednjeg vijeka u Hrvatskoj i Slavoniji, *Historijski zbornik*, 3/1–4 (1950.), 125–174

KARAMAN LJUBO, Bilješke o staroj katedrali, *Bulletin JAZU*, 11/1–2 (1963.), 1–46

KLAIĆ NADA, Tobožnji Ladislavov „monasterium sancti Stephani u Zagrebu“, *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti*, 24 (1981.), 35–40

KOVÁCS VIKTÓRIA, „Kako si me favorizirao u životu, tako me podupri u smrti“. Testament zagrebačkog biskupa Luke iz Segedina iz 1510. godine, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, 40 (2022.), 75–101

KRMPOTIĆ MARIJANA, AZINOVIĆ BEBEK MARIJANA, MAŠIĆ BORIS, Arheološka istraživanja unutar i oko zagrebačke katedrale, *Preplet starog i novog: ususret obnovi zagrebačke katedrale. Portal: godišnjak Hrvatskog restauratorskog zavoda*, 16 (2025.), 77–90

KUKULJEVIĆ SAKCINSKI IVAN, *Prvostolna crkva zagrebačka, opisana s gledišta povjestnice, umjetnosti i starinah*, Zagreb, 1856.

LŐVEI PÁL, Prilozi povijesti izgradnje zagrebačke katedrale, u: *Hrvatska/Mađarska/Europa: stoljetne likovno-umjetničke veze*, ur. Jadranka Damjanov, Zagreb, 2000., 62–73

LUKINOVIĆ ANDRIJA, Zagrebački biskup Eberhard (1937.–1406. i 1410.–1419.), *Croatia Christiana periodica*, 15/28 (1991.), 1–13

NIKOLIĆ JAKUS ZRINKA, Počeci srednjovjekovnog Zagreba, u: *Povijest grada Zagreba, knjiga I.: Od prethistorije do 1918.*, ur. Ivo Goldstein, Slavko Goldstein, Zagreb, 2012., 32–63

STOŠIĆ JOSIP, Srednjovjekovna umjetnička svjedočanstva o Zagrebačkoj biskupiji, u: *Sveti trag: devetsto godina umjetnosti Zagrebačke nadbiskupije, 1094.–1994.*, katalog izložbe, (Zagreb, MGC – Muzej Mimara, Zagreb, 10. rujna – 31. prosinca 1994.), ur. Tugomir Lukšić, Ivanka Reberski, Zagreb 1994., 101–129

SZABO GJURO, Prilozi za građevnu povijest zagrebačke katedrale, *Narodna starina*, 8 (1929.), 65–76

ŠIMUNIĆ BURŠIĆ MARINA, *Recepcija gotičkog svoda u Hrvatskoj*, doktorska disertacija, Hrvatski studiji, Zagreb 2011.

ŠIMUNIĆ IVANA, ŠIMUNIĆ BURŠIĆ MARINA, Svod sakristije zagrebačke katedrale, *Prostor*, 23/2 (2015.), 344–353

TKALČIĆ IVAN KRSTITELJ, *Prvostolna crkva zagrebačka nekoč i sada*, Zagreb, 1885.

VRUČINA PETRA, Što srednjovjekovni pisani izvori otkrivaju o zagrebačkoj katedrali, *Preplet starog i novog: ususret obnovi zagrebačke katedrale. Portal: godišnjak Hrvatskog restauratorskog zavoda*, 16 (2025.), 65–76

VUKIČEVIĆ-SAMARŽIJA DIANA, Umjetnost kasnog srednjeg vijeka, u: *Sveti trag: devetsto godina umjetnosti Zagrebačke nadbiskupije, 1094.–1994.*, katalog izložbe, (Zagreb, MGC – Muzej Mimara, Zagreb, 10. rujna – 31. prosinca 1994.), ur. Tugomir Lukšić, Ivanka Reberski, Zagreb 1994., 131–172

VUKIČEVIĆ-SAMARŽIJA DIANA, Zagrebačka katedrala, u: *Croatia – hrvatski udio u svjetskoj baštini*, (ur.) Neven Budak, Zagreb, 2007., 104–109

VUKIČEVIĆ-SAMARŽIJA DIANA, Gotika, u: *Hrvatska umjetnost: povijest i spomenici*, ur. Milan Pelc, Zagreb, 2010., 119–159

WEISS KARL, *Der Dom zu Agram*, Wien 1860.

HRZ – Hrvatski restauratorski zavod / Croatian Conservation Institute

IPU – Institut za povijest umjetnosti / Institute of Art History

MGZ – Muzej grada Zagreba / Zagreb City Museum

Summary

Matko Marušić

HISTORY OF CONSTRUCTION OF THE ZAGREB CATHEDRAL BEFORE THE 16TH CENTURY — A BRIEF OVERVIEW

The paper briefly presents the historiography of the ‘medieval phase’ of the Cathedral of the Assumption of the Blessed Virgin Mary and Saints Stephen and Ladislaus, in Zagreb. The central points of its architectural history up to the early 16th century are discussed through a critical reading of 20th-century scholarly literature. The Cathedral in Zagreb is a layered architectural monument that, beneath the Neo-Gothic exterior, still preserves a significant

portion of its medieval structure. Earlier structures that date back to before the 13th century exist only as archaeological remains that have yet to be excavated.

The critical episodes in the architectural history of the cathedral include questions regarding the appearance and exact location of two earlier churches: the church that was elevated to cathedral status at the end of the 11th century

(the so-called 'Ladislaus's Church'), and a new church built in the 12th century (the so-called 'pre-Tatar cathedral').

The later history of the cathedral's construction is tied to the figures of prominent bishops, and the centuries-long building process resulted in several changes to the architectural concept. The construction of a new church began in the second half of the 13th century. The monumental sanctuary with three polygonal apses, entirely Gothic in appearance, is named 'Timotheus' Cathedral', after the bishop who initiated this major construction effort. Part of this structure has largely been preserved to this day. The construction of the nave and aisles remains a topic of significant debate, but there is no consensus regarding the chronology (during the 14th and 15th centuries), reasons for changing the original basilical structure into a hall church, dating of the two-tower façade, and overall authorship of this extensive reconstruction phase (with

assumed involvement of master builders from the Parler family of Prague).

Many questions that have dominated scholarly discourse on the Zagreb cathedral still await conclusive answers. Conservation research prompted by the 2020 earthquake will undoubtedly reveal new layers of its intricate history. The fundamental goal of art-history research should be to define more precisely the origins and influences of the cathedral's various construction phases, such as 'Lombard Romanesque', 'French Gothic', 'Cistercian architecture', 'Parler style' etc. It is important to note that new research (primarily archaeological) will undoubtedly shed new light on the sequence of construction of the earliest phases of the Zagreb cathedral.

KEYWORDS: Zagreb cathedral, medieval architecture, historiography